

СОЦІОГУМАНІТАРНИЙ ПРОСТІР ПОЛЯКІВ ВОЛИНИ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

О. БІЛОБРОВЕЦЬ

Житомирський державний університет ім. Івана Франка

Анотація

У статті аналізується позиція польського населення Волині щодо участі Росії у Першій світовій війні, діяльність польських громадських організацій з підтримки біженців і постраждалих у війні, розвиток культурно-освітнього простору і зміни, що відбулися у польському соціумі під впливом війни.

Ключові слова: поляки Волині, благодійність, громадські організації, культурно-освітній простір.

Аннотация

В статье анализируется отношение польского населения Волини к участию России в Первой мировой войне, деятельность польских общественных организаций по поддержке польских беженцев и пострадавших в годы войны, развитие культурно-образовательной сферы и изменения, произошедшие в обществе под влиянием войны.

Ключевые слова: поляки Волини, благотворительность, общественные организации, культурно-образовательная сфера.

Summary

Under the impact of the First World War and the events of 1917–1918. Polish population of Volyn come together, expressed support for Russia's participation in the war, organized civil society organizations carried charitable, educational and cultural activities, modifying its activity sociocultural life of the region.

Key words: Polish population of Volyn, charitable, educational and cultural activities, sociocultural life.

Перша світова війна втягнула у свої орбіти величезні маси населення воюючих країн. Поляки, розділені кордонами трьох країн, підтримали їх уряди, сподіваючись у разі перемоги повернути втрачену незалежність. Теми вирішення «польського питання», функціонування польської преси, підтримки біженців-поляків під час Першої світової війни досліджували українські і польські історики О.Воробчук¹, Т.Лихачова², М.Коженьовський³, М.Мондзік⁴ та ін. Актуальним сьогодні залишається вивчення впливу війни на суспільство та пов'язані з цим зміни, що сформували новий соціокультурний простір.

Від самого початку війни різні верстви польського населення Росії – поміщики, буржуазія, інтелігенція, робітники і селяни – об'єдналися у підтримці царської влади. Ця позиція поляків Волині виявилася, зокрема, у добровільній участі в мобілізації населення на війну. Таким є приклад робітника фабрики Трибеля, 19-річного поляка П. Нактеніса у Житомирі, який пішов на фронт добровольцем, повернувся пораненим і був нагороджений за виявлену хоробрість і мужність двома «георгіївськими хрестами»⁵. У Києві та великих містах держави пройшли маніфестації за участю поляків на підтримку війни.

У центральній та місцевій пресі з'явилися численні статті, заяви, промови політичних і громадських польських діячів із закликами спільної одвічної боротьби слов'ян проти «германського світу». Лідер найбільш впливової польської партії – Народової демократії, що мала значний вплив на інтелігенцію, Роман Дмовський заявляв, що «поляки приєдналися до слов'янського руху і польська інтелігенція буде працювати над тим, щоб пояснити народу, що найбільшим ворогом поляків у майбутньому є Німеччина»⁶.

Підтримку поляками російської позиції у війні пояснив на сторінках газети «Юго-Западный край» відомий польський поет і драматург Тадеуш Міцинський. Він відзначив, що «до війни поляки ставились до росіян недружелюбно, але тільки вибухнула війна, це відношення зовсім змінилось. Польський народ інстинктивно відчув, що росіяни йому ближче і дорожче німців. І головне, що цей вияв дружніх почуттів з'явився раніше, ніж відозва Великого князя Миколи Миколайовича»⁷.

Після відозви верховного головнокомандуючого великого князя Миколи Миколайовича до поляків із запевненнями їх об'єднання і відродження незалежності після перемоги у війні волинські поляки (за підписом 250 осіб) звернулися до нього із висловленням вірнопідданих почуттів⁸. Війна згуртувала поляків усіх соціальних груп і станів імперії в спільному бажанні перемоги Росії у війні.

Відомий журналіст А.Столипін назвав підтримку поляками царської влади у війні справжнім «історичним дивом». Він підкреслив, що «проти німецької сили, яка є найкращим зразком військової потуги, об'єдналась за невеликим виключенням вся моральна і духовна частина людства. Справжній переворот відбувся в серцях, розумі і почуттях поляків, який за своєю силою, несподіванкою, значенням можна вважати унікальним в політичній історії народів. Подібне може спостерігатися тільки в релігійній сфері, коли проповідь нової релігії пробуджувала нові маси, спрямовувала їх до нового життя, кликала на нові подвиги»⁹.

Наприкінці 1914 року на Волині почали з'являтися перші біженці з Царства Польського і Галичини, які стали жертвами воєнних дій. Із збільшенням їх кількості у 1915 році державні структури імперії до утворених інституцій для допомоги цій категорії населення долучили цивільне населення. Високу активність проявляла буржуазія разом з інтелігенцією, ліберально налаштованими поміщиками, що утворювали благодійні союзи, спираючись на місцеве самоврядування. До цього процесу долучилися різні етнічні організації, зокрема польські. Так, офіційно було визнано діяльність Польського товариства допомоги жертвам війни, Центральний обивательський комітет губернії Царства Польського, що увійшли до Особливої наради з улаштування біженців і їх відділення на місцях. На той час в усіх українських губерніях існувало 115 відділень ПТДЖВ. Найбільша кількість їх була у Подільській (26), Волинській (22), Київській (20) губерніях¹⁰.

Польська громада Житомира при перших зверненнях поляків, які прибували із зайнятих німецькими військами місцевостей, почала збирати для них матеріальну допомогу. У жовтні 1914 року на зібранні Житомирського римо-католицького благодійного товариства перші внески зробили члени товариства М.Свінціцька та П.Свінціцький у розмірі 125 руб.¹¹ Поширеними стали вуличні «тарілочні збори» для допомоги постраждалим від воєнних дій. До такого збору залучалися навіть учні старших класів гімназій¹². Наприкінці 1914 року польською громадою був відкритий і утримувався лазарет для поранених на 20 ліжок¹³.

Організація допомоги постраждалим об'єднувала різні верстви польського населення. У червні 1915 року у Житомирі був відкритий відділ Центрального органу товариства допомоги малозабезпеченим сім'ям поляків, постраждалим від війни. До складу правління увійшли деякі представники місцевої адвокатури й інші особи, які на громадських засадах виконували обов'язки з управління справами. На чолі правління був громадський діяч С.Саліс, товариш голови – М.Лібрович, члени правління – ксьондз-канонік І.Дубовський, ксьондз Шуман та інші. Було утворено декілька секцій за напрямками допомоги. Одна з них здійснювала перевірку матеріального становища на місцях. Було організовано дешеву їдальню, яка щоденно надавала понад 150 обідів безкоштовно, облаштовано дитячий заклад для опіки над близько 150 дітьми. Існувала також секція медичної та юридичної допомоги. Кошти відділу склалися з членських внесків (250 членів) у розмірі 6 руб. на рік, добровільних пожертв та доходів від різних акцій та заходів¹⁴.

До збору коштів та допомоги постраждалим від воєнних дій і біженцям прилучилася також творча інтелігенція. Після облаштування лазарету, який утримувався польською громадою, місцеве відділення музичного товариства дало концерт. Правління лазарету Польського товариства для допомоги пораненим щиро подякувало всім, хто його підтримав, і висловило сподівання, що й у майбутньому польська громада Житомира та повіту буде допомагати лазарету своїми жертвами і утримувати його¹⁵.

Регулярно дирекція Малого театру А.Мяновського у Житомирі влаштовувала спектаклі, показ п'єс, фільмів, частина коштів від прибутку з яких йшла на благодійні цілі. Так, 17 листопада відбувся музично-літературний вечір, під час якого зібрано 716 руб.¹⁶ Польська київська трупа під керівництвом Ф.Рихловського здійснювала гастролі й неодноразово приїздила до Житомира. У травні 1915 року відбувся показ спектаклів, які користувалися великою популярністю¹⁷. У Житомирському міському театрі на користь поляків-жертв воєнних дій ставилися вистави аматорського польського гуртка, який користувався у місті популярністю і міг розраховувати на численних глядачів¹⁸. Кошти від своїх концертів, даних у м. Бердичів, співачка О.Баронат переказала на підтримку польського товариства у м. Кракові¹⁹.

Упродовж війни активно здійснювала гастролі польська театральна труппа з Києва. Зокрема, у травні 1916 р. вона побувала у Житомирі, де зустріла теплий прийом. Частина коштів була спрямована на підтримку постраждалим від війни²⁰.

Після відступу російських військ постала проблема евакуації населення Волині з місць, зайнятих або ж які мали бути зайняті німецькими військами. Кількість біженців у Житомирі значно зросла. За даними звітності у центральні органи влади, у вересні 2015 року в Польському комітеті опіки біженцями перебувало 450 осіб. Більшість з них користувалася відкритими пунктами харчування, інші завдяки старанням комітету були влаштовані в державні та громадські заклади міста Житомира. Розпочався збір теплих речей для біженців-поляків²¹. У березні 1916 року кількість біженців, які осіли у Волинській губернії, склала 150 тис., серед яких 3000 були поляками²².

Ще одним об'єднавчим фактором було прагнення до створення автономії для поляків усіх розділених частин Польщі після перемоги Росії у війні. Це питання порушувалося передусім політиками, зокрема, депутатами Державної Думи від польського кола – Я.Гарусевичем, С.Велопольським, П.Рачковським. Останнім було підготовлено проект автономії Польщі, який був запропонований для обговорення на засідання членів Державної ради. Схвальний відгук це знайшло і в регіонах, зокрема на Волині, передусім у колах інтелігенції²³. Однак це було політичне, ситуативне рішення, яке мало на меті заручитися підтримкою поляків у війні. Реально до втілення цієї ідеї ні влада, ні російське суспільство не були готовими.

Таким чином, перші роки війни мобілізували польське населення Російської імперії у підтримці політики влади і об'єднали у надії на створення польської автономії. Громадське життя було сконцентровано на допомозі постраждалим від воєнних дій та активній участі у ній усіх верств польського населення, створенні і діяльності громадських організацій цього спрямування.

Наступні 1917 і 1918 роки стали переломними у політиці й суспільній свідомості населення Росії. Це пов'язано з Лютневою революцією 1917 року, зреченням царя від влади, розвитком національних рухів у регіонах колишньої імперії. Польське населення України у 1917 році політично розділилося. Консервативна частина суспільства, поміщики, народовці як виразники значної частини польської інтелігенції, прихильної до царської влади, підтримали Тимчасовий уряд, демократична її частина визнала владу Української Центральної ради, право українського народу на самовизначення і підтримку українського руху поляками. Водночас поляки залишалися єдині в тому, що має бути вирішена польська проблема, що вони мають право на розвиток власної мови і культури. Продовжували діяти організації, що займалися підтримкою польських біженців і жертв війни. Насиченим стало польське освітньо-культурне життя.

Після зречення царя у березні 1917 року на місцях з'явилися представники Тимчасового уряду, почали формуватися ради об'єднаних громадських організацій і політичних партій та їх виконавчий комітет. У Житомирі великою мірою вони були сформовані за участю польського населення, яке і раніше було представлено у міській владі. Виникає значна кількість громадських організацій різних політичних і національних спрямувань. Зокрема, були сформовані Польський комісаріат, Житомирський комітет Польського демократичного союзу, низка польських жіночих організацій²⁴.

На з'їзді польських організацій у червні 1917 р. у Києві була прийнята постанова, в якій зазначалося, що «поляки в Україні користуються повними громадянськими правами, мають право розвивати і підтримувати польську націю, мову, культуру і відстоювати економічні інтереси. Польська мова користується рівними правами з іншими у закладах, школах, судах. Для вирішення національного питання в Україні і для управління різними сферами громадського життя поляки створюють виконавчу владу». Було також одностайно прийнято рішення про організацію Польських домів з метою підтримки і розвитку польської культури²⁵.

У цей період національно-культурне життя поляків Волині стає різноманітним і насиченим. «Польський виконавчий комітет на Русі» напередодні сторіччя від дня смерті відомого борця за незалежність Польщі Тадеуша Костюшка утворив комітет, якому було доручено організувати урочистості у Києві з цієї нагоди. Житомирський польський губернський комісаріат також вжив низку заходів, незалежно від директив з Києва, з тим, щоб багатотисячне польське населення Житомира достойно вшанувало пам'ять діяча²⁶.

Особлива увага приділялася польській освіті. Ще з початку 1915 р. з появою значної кількості біженців постало питання організації навчання для польських дітей-біженців. З метою надання дітям біженців можливості продовжити навчання у відповідних Міністерству народної освіти навчальних закладах граф П.Н.Ігнат'єв циркулярно запропонував попечителям навчальних округів з'ясувати через директорів та інспекторів народних училищ та інших відповідних чинів кількість дітей-біженців, які потребували продовження навчання, і організувати для них з початку навчального року навчання в освітніх закладах з влаштуванням у разі необхідності другої зміни. Для дітей біженців-іноземців навчання мали бути організовані за програмою місцевих народних шкіл, з навчанням рідною мовою. Для цього запрошувалися відповідні вчителі. Зазначалось, що якщо серед біженців будуть бажані з середньої школи, то вони мали бути допущені понад норму або ж для них мали влаштувати вечірні зміни²⁷.

У 1916 році в Житомирській гімназії розпочалося викладання польської мови за дозволом попечителя київського округу. Викладачкою призначена В.Доманевська²⁸.

У 1917 році питання розвитку польської освіти піднялося на новий рівень. У Житомирі було організовано Польський вчительський союз з метою об'єднання всіх учителів і піднесення рівня польських шкіл і загальної народної освіти. Найбільш масову організацію «Мацеж польську у Житомирі» очолювала Олена Курманович. Її завдання, окрім поширення і покращення освіти серед польського населення, полягало у відкритті культурно-просвітницьких, наукових і виховних закладів, наданні допомоги спорідненим організаціям²⁹.

Для успішного досягнення цієї мети за допомогою товариства «Мацеж польська» при Союзі влаштовані безкоштовні трьохмісячні курси для підготовки вчителів. Курсами скористались 38 вчителів, переважно з провінції. На курсах викладалися польська мова, література, історія Царства Польського, методика, проводилися практичні заняття. При Союзі було організовано бюро праці з влаштування на роботу. За мінімальну нагороду бюро підшукувало відповідну роботу і приватні заняття для вчителів у Житомирі і в повітових містах Волині, а також рекомендувало вчителів. Членами Союзу були 63 особи³⁰. У 1918 році були відкриті літні вчительські курси, затверджені Міністерством освіти для підготовки вчителів народних училищ і вищої школи³¹.

Воєнні та революційні часи значно посилили активність польського жіноцтва. У польському середовищі виникає низка жіночих товариств різного спрямування – благодійних, освітніх, культурницьких. Це і християнське католицьке товариство для трудящих жінок – «Дзвигня», «Союз польських жіночих товариств на Волині» на чолі з С.Доманевською, «Ліга польських жінок на Волині», якою керувала Я.Синицька. Вони ставили своїм завданням обстоювати права жінок у суспільному, громадському житті, участь у виборах та ін.³²

Культурно-мистецьке життя поляків Волині було представлено діяльністю низки музичних, театральних колективів. Помітну роль відіграло польське вокально-музичне товариство «Лютня», яке відродилося у Житомирі у 1917 році. Створене вісім років перед тим, воно занепало, як зазначалось у заяві товариства, «через адміністративно-поліцейські умовності і розпочало нову сторінку своєї діяльності під керівництвом талановитого організатора Яржембського. Члени товариства сподівалися на підтримку польського товариства». Воно регулярно давало концерти, що користувалися великою популярністю. У Житомирі тривали гастролі київського польського театру, виступи місцевих артистів, які збагачували духовне життя міста і здійснювали при цьому благодійні акції. У лютому 1918 року драматична артистка М.Вільська пожертвувала кошти від свого бенефісу на користь дитячого закладу для польських дітей у сумі 40 руб.³³

Таким чином, в результаті Першої світової війни активність польського населення Волині, як і загалом Російської імперії, значно зросла. Підтримка участі Росії у війні, сподівання на об'єднання всіх поляків і вирішення проблеми польської державності зумовили зміну соціокультурного простору, зокрема згуртування поляків для надання благодійної допомоги постраждалим від воєнних дій, виникнення багатьох громадських організацій. Розвиток польської освіти і насиченість культурного життя стали більш динамічними і послідовними у 1917–1918 рр. як найбільш бурхливих і переломних у долях багатьох народів колишньої імперії. В результаті Першої світової війни, падіння трьох імперій, завдяки активності польських політиків різних рівнів у всіх частинах розібраної Польщі, діяльній участі поляків у національно-культурному житті, розвиткові освіти в усіх районах польський національно-визвольний рух сягнув могутнього піднесення. В результаті постала незалежна Польща. Сьогодні цей досвід є позитивним для тих, хто прагне утвердження національної незалежності і побудови власної держави. Це передусім стосується України, яка веде війну з російським агресором за право розпоряджатися власною долею і визначати майбутнє країни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

¹ Воробчук О.Я. Польське питання у політиці Росії в роки Першої світової війни: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.02 «Всесвітня історія» / О.Я.Воробчук. – Чернівці, 2005. – 19 с.

² Лихачова Т.М. Польські біженці в Росії (серпень 1914 р. – листопад 1917 р.): дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Лихачова Тетяна Миколаївна. – Харків, 2010. – 220 с.

³ Korzeniowski M. Tułaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej / M.Korzeniowski, M. Mańdzik, D.Tarasiuk. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2007. – 238 s.

⁴ Mańdzik M. Polskie organizacje niesienia pomocy ofiarom wojny na Wołyniu w latach I wojny światowej // Ucrainica – Polonica. – 2004. – №1.

⁵ Наша Волинь. – Житомир, 1914. – 12 ноября.

⁶ Там само. – 1 августа.

⁷ Там само. – 18 сентября.

⁸ Там само. – 17 августа.

- ⁹ Там само. – 26 сентября.
- ¹⁰ *Донік О.М.* Діяльність громадських організацій і товариств у справі допомоги військовим та цивільному населенню в Україні у роки Першої світової війни (1914–1918 рр.) / *О.М. Донік // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* – К., 2002. – Вип. IV. – С. 155–182.
- ¹¹ *Жизнь Волини.* – Житомир, 1914. – 17 октября.
- ¹² Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України). – Ф. 707. – Оп. 259. – Спр. 39. – Ч. II.
- ¹³ *Жизнь Волини.* – Житомир, 1914. – 18 октября.
- ¹⁴ Там само. – Житомир, 1916. – 5 октября.
- ¹⁵ *Наша Волинь.* – Житомир, 1914. – 5 октября.
- ¹⁶ Там само. – 19 ноября.
- ¹⁷ Там само. – Житомир, 1916. – 21 мая.
- ¹⁸ Там само. – 11 декабря.
- ¹⁹ ЦДАК України. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 3263. – Ч. I. – Арк. 284–300.
- ²⁰ *Жизнь Волини.* – Житомир, 1916. – 21 мая.
- ²¹ Там само. – Житомир, 1915. – 12 сентября.
- ²² Там само. – Житомир, 1916. – 24 марта.
- ²³ *Наша Волинь.* – Житомир, 1915. – 29 июля.
- ²⁴ *Жизнь Волини.* – Житомир, 1917. – 3 марта.
- ²⁵ *Волинская речь.* – Житомир, 1917. – 27 июня.
- ²⁶ Там само. – 22 августа.
- ²⁷ *Наша Волинь.* – Житомир, 1915. – 7 августа.
- ²⁸ Там само.
- ²⁹ Державний архів Житомирської області. – Ф. 405. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 7.
- ³⁰ *Волинская речь.* – Житомир, 1917. – 29 июля.
- ³¹ *Трудовая Волинь.* – 1918. – 11 июля.
- ³² Державний архів Житомирської області. – Ф. 405. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 267.
- ³³ *Волинь.* – Житомир, 1918. – 11 февраля.